

Формування громадянської компетентності в контексті викладання предметів соціальної і здоров'язбережувальної галузі та галузі фізичної культури

У статті розкриваються можливості реалізації формування громадянської компетентності в контексті викладання предметів соціальної і здоров'язбережувальної галузі та галузі фізичної культури. Актуальність дослідження обґрунтована повним оновленням нормативної бази та основ стандартів освіти. Проаналізовано підходи до розгляду означеної проблеми в науковій літературі.

Ключові слова: навчання; громадянськість; громадянська компетентність, соціальної і здоров'язбережувальної галузь, галузь фізичної культури.

Сучасне суспільство ставить перед освітою нові виклики, одним з яких є формування особистостей, що спроможні приймати неординарні рішення і ефективно налагоджувати взаємини у швидкозмінній реальності. Активність, самостійність, креативність, комунікабельність, адекватна самооцінка, здатність адаптуватися до стрімких змін – ці риси особистості є важливими на нинішньому етапі історичного розвитку, а їх формування потребує реалізації нових підходів в освітньому процесі. Сучасні випускники шкіл повинні мати не лише глибокі знання із конкретних предметів, а й високий рівень розвитку різних видів компетентностей. Власне компетентнісно-орієнтований підхід до навчання лежить в основі освітньої реформи «Нова українська школа» та доповнює: принципи дитиноцентризму та педагогіки партнерства, новий зміст освіти, а також сучасне освітнє середовище – безпечне, доступне та дружнє до дитини.

У Законі України «Про освіту» та у стандарті нової української школи виокремлено одинадцять ключових компетентностей, якими повинен оволодіти сучасний випускник [1, 2, 4]. Це: вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; математична компетентність; компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологіях; інноваційність; екологічна компетентність; інформаційно-комунікативна компетентність; навчання впродовж життя; громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав та можливостей; культурна компетентність; підприємливість та фінансова грамотність [1,2,4].

Таким чином, обов'язковим є формування в учнів шкіл України громадянської та соціальної компетентності на усіх предметах шкільного курсу навчання. Її зміст полягає у оволодінні учнем таких форм поведінки, які є необхідними для ефективної та конструктивної участі у громадянському житті чи на роботі. Уміння співпрацювати з іншими для отримання результату, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів, мати повагу до прав інших осіб, дбайливо ставитися до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримуватися здорового способу життя. Вважаємо, що ключова компетентність «Громадянські та соціальні компетентності» може бути зреалізована у фізичному вихованні школярів насамперед через навчанням руховим діям у командних видах спорту, рухливих іграх та естафетах, де учні можуть здобути вміння працювати в команді, розподіляти ролі під час рухової діяльності, брати на себе відповідальність за швидкі і правильні рішення на користь команди. Нашу думку підтримують 58% опитаних учителів фізичної культури. Про складність такої реалізації висловилися 34% фахівців і 8% вважають, що неможливо [5].

Отже, важливим є вивчення можливостей щодо формування громадянських компетентностей в контексті викладання предметів соціальної і здоров'язбережувальної галузі та галузі фізичної культури.

З дидактичного (навчального) погляду громадянська компетентність може бути представлена як перелік напрямів її набуття учнями, які мають бути забезпечені у навчально-виховному процесі школи. Кожен з компонентів структури компетентності співвідноситься з певними напрямами її набуття.

Громадянська компетенція як здатність людини реалізовувати на практиці свою компетентність, на нашу думку, кореспондує здатності взяти на себе відповідальність, спільно виробляти рішення й брати участь у його реалізації, толерантність до різних етнокультур і релігій, гармонійне поєднання особистих інтересів з потребами окремої корпорації й суспільства, участь у функціонуванні демократичних інститутів, потребі в актуалізації й реалізації свого особистісного потенціалу, здатності до саморозвитку.

Таким чином, громадянська компетентність і громадянська компетенція є базовими складовими компетентісного підходу в сучасній вітчизняній освіті. А формування громадянської компетентності учня, студента можливе лише за наявності у педагога ключової, за словами С.В. Кульневича, компетентності – уміння виховувати переконання.

Громадянську компетентність відносять здебільшого до психологічної категорії та визначають як здатність захищати та піклуватися про права, інтереси та потреби людини і громадянина, держави й суспільства. В цьому контексті також згадують:

- рівень навичок і здібностей, завдяки яким реалізується суспільна та громадянська активність;

- комплекс знань, умінь, навичок, якостей та практичного досвіду громадянської діяльності, викликаних орієнтацією людини на реалізацію громадянських цінностей.

Часто зміст громадянської компетентності розкривається через характеристики якостей, якими володіє людина. Зокрема, йдеться про: патріотизм, інтернаціоналізм, демократизм, гідність, громадянську активність, дисциплінованість, відповідальність, совість, чесність, принциповість, справедливість, повагу, працелюбність. Громадянську компетентність часто асоціюють з поняттям «громадянська зрілість». Її характеризує не вік, а погляди та вчинки людини, яка є гармонійно і всебічно розвинутою, має гуманістичний світогляд.

Нові історичні реалії, в яких опинилася Україна на початку 21 сторіччя, актуалізують необхідність формування в учнів комплексу громадянських якостей, глибоке розуміння ними належності до українського народу, до своєї Батьківщини, готовність відстоювати і захищати її інтереси, реалізовувати свій потенціал на благо України. Саме початкова школа виконує роль фундаменту, на якому базується вся система громадянського виховання школярів, формування у них любові до рідного краю, України.

На думку педагогів, діти змалку повинні знати, хто вони, де живуть, що відбувається довкола них. Тому педагоги знайомлять школярів з сьогоденням країни: наші учні знають, що Україна захищається від військової агресії, що українці мають громадянські обов'язки, знають, хто такі добровольці та волонтери. Ми чесно обговорюємо ситуацію в країні та світі, але без подробиць, які могли б травмувати дитячу психіку.

Концепція Нової української школи наголошує на наскрізних умінях, необхідних для формування успішної особистості, зокрема: «спілкування державною мовою, уміння вчитися впродовж життя, соціальної та громадянської компетентностей, творчо мислити, вміти співпрацювати, досліджувати, організовувати свою діяльність, рефлексувати, робити вибір, ухвалювати рішення, а також здорового способу життя». Сформувані ці вміння педагогам допомагають ранкові зустрічі. З їх допомогою педагоги створюють позитивну атмосферу у класі на весь час перебування дітей у школі, формують ті цінності, що стають основою для створення відповідальної та дбайливої спільноти дітей. Щоденні вітання, цікаве подання матеріалу, групова робота, ігри та завдання розвивального характеру, диференційований підхід до кожного учня допомагають учителям згуртувати дитячі колективи, сприяють розвитку навичок спілкування, логічного мислення молодших школярів, їхньої творчої уяви, самостійності, формуванню всебічно розвинутої особистості громадянина і патріота, здатного до інновацій.

Класоводи проводять ранкові зустрічі «Моя країна-Україна», «Я-школяр», «Мої друзі», «Я-українець», «Моя родина», «Де я проживаю», «Хто живе в моїй родині», «Яким повинен бути захисник України», «Дитяча мужність» та багато інших, під час яких учні вчаться висловлювати свої думки таким чином, щоб їх зрозуміли інші; уважно слухати, коли говорять інші; розв'язувати власні проблеми за допомогою слів; пропонувати свої ідеї групі.

Ранкові зустрічі забезпечують настрій для сумлінного навчання, створюють клімат довіри. Піклування одне про одного, відчуття емоційної безпеки, потрібної для того, аби ділитися важливими ідеями та досвідом, готовність допомагати друзям – це саме ті якості, що відображають суть ранкових зустрічей. І водночас відбувається формування громадянської компетентності маленьких українців.

Педагоги будують доброзичливі, теплі, приязні стосунки з дітьми, що базуються на довірі один до одного, взаємоповазі. У своїй роботі вони використовують особистісно-орієнтований підхід до дітей, інтерактивні методи і прийоми. Вони добре вивчили матеріали «Концепції громадянського виховання», де чітко окреслено основні засади, цілі, напрямки, зміст, форми та методи громадянського виховання, які цілеспрямовано та ефективно забезпечують процес розвитку і формування громадянина, тобто особистості, в якій гармонійно поєднується високі моральні чесноти: громадянська зрілість, патріотизм, почуття обов'язку та відповідальності перед суспільством, Батьківщиною. Вчителі передусім розвивають емоційну сферу дітей, закладають основи моральності, допомагають відчувати єдність всього живого на землі. Знання, які педагоги дають дітям, базуються на духовному та моральному досвіді кожної дитини.

Головний принцип роботи педагогів початкової школи – виховання добром на духовних та культурних засадах рідного народу.

Відповідаючи на вимоги часу, запити суспільства, у контексті духовного розвитку особистості педагоги здійснюють виховання в учнів патріотизму. Це досягається активізацією емоційної сфери школяра на основі широкої поінформованості про історію, традиції, культуру рідної країни.

Патріотичні почуття молодших школярів засновуються на інтересі до найближчого соціального, природного і культурного оточення (сім'ї, батьківського дому, рідного міста, села, країни, традицій та звичаїв свого народу). Тому позитивне ставлення до світу закладається на основі виховання любові та поваги до найрідніших людей (мами, тата, бабусь, дідусів, братів, сестер), усвідомлення тісного взаємозв'язку між поколіннями. То ж педагоги приділяють увагу формуванню у дітей 6-10 років дієвих емпатійних проявів щодо близьких, адже мало розуміти, що таке доброта, турбота, вдячність, взаємодопомога - необхідно проявляти ці почуття у повсякденні, цінувати членів своєї сім'ї й теплоту рідної домівки.

Гартування маленького патріота відбувається шляхом формування уявлень про назву рідного міста, найближчих вулиць, площ, столиці нашої Батьківщини, про її визначні місця. Також педагоги ознайомлюють школярів із державною символікою України (прапор, герб, гімн). Цікавою і корисною для них є інформація про людей, які прославили нашу країну (художників, композиторів, письменників, винахідників, учених, мандрівників, лікарів, спортсменів) та характерні риси українського народу взагалі (миролюбність, доброзичливість, гостинність, працелюбність, творчість, мудрість тощо).

У молодшому шкільному віці педагоги формують здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого угруповання; як учня, жителя міста чи села; виховують любов до рідного дому, краю, вулиці, своєї країни, її природи, рідного слова, побуту, традицій.

Не менш важливим є повсякденне виховання поваги до Конституції держави, законодавства, державних символів – Герба, Прапора, Гімну.

Інтегрований курс «Я досліджую світ» спрямований на соціалізацію особистості молодшого школяра, його патріотичне і громадянське виховання.

Найважливішим виховним спрямуванням змісту даного курсу є формування в учнів найбільш значущих для українського народу цінностей: патріотизм, соціальна

справедливість, первинність духовного щодо матеріального, гуманізм, працелюбство, взаємоповага; виховання в дитини свого власного «Я», віри у свої сили, талант, здібності; виховання творчої, соціально активної особистості, здатної бережливо ставитися до природи, світу, речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності.

Одним з інструментів, що створює умови для розвитку ключових компетенцій, громадянської свідомості і самостійності особистості в осягненні нового, є проектна діяльність.

Слід зазначити, що педагоги початкової школи активно застосовують різні види проєктів:

– продуктивні, пов'язані з трудовою діяльністю, споживчі (підготовка екскурсій, організація дозвілля), дослідницькі проєкти (на уроках ЯДС), навчальні проєкти (проєкти-вправи) для оволодіння певними освітніми навичками.

До проектної діяльності активно залучаємо батьківську громадськість. І як результат, проектна діяльність доводить свою ефективність в формуванні компетентної особистості здобувача освіти, оскільки передбачає інтеграцію та безпосереднє застосування знань та вмінь, спрямованих на набуття особистісного досвіду, створює умови для творчої самореалізації учнів, сприяє розвитку їх інтелектуальних здібностей, самостійності, відповідальності, умінню планувати, приймати рішення, оцінювати результати.

Громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають співпрацю з іншими особами для досягнення спільної мети, активність у житті класу і школи, повагу до прав інших осіб, уміння діяти в конфліктних ситуаціях, пов'язаних із різними проявами дискримінації, цінувати культурне розмаїття різних народів та ідентифікувати себе як громадянина України, дбайливе ставлення до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримання здорового способу життя [9,15]. Цю ключову компетентність у фізичному вихованні варто реалізовувати через виховання організаторських здібностей школярів. Рекомендуємо формувати здатність учнів до організації гри чи іншого виду командної рухової діяльності; до спілкування в різних ситуаціях на засадах поваги та товарищескості; нівелювання конфліктних ситуацій, які можуть виникати у процесі спортивної діяльності; дотримання правил чесної гри (Fair Play): поважати суперника, здобувати перемогу чесним шляхом за рахунок ретельної підготовки, з гідністю приймати поразку, пам'ятати, що головна перемога – це перемога над собою. При реалізації цієї ключової компетентності важливо сформулювати в дітей вміння цінувати підтримку, повагу до альтернативних думок і поглядів, а також толерантність; розуміння зв'язку між руховою активністю та здоров'ям; свідомого ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших.

Формування соціальних та громадянських компетентностей на уроках фізичної культури можна реалізовувати через формування в школярів здатності до організації гри чи іншого виду командної рухової діяльності; до спілкування дотримуючись поваги та товарищескості у різних ситуаціях, що виникають; вміння уникати конфліктних ситуацій, які часто виникають під час спортивної діяльності; дотримання правил Fair Play, вміння перемагати і гідно програвати.

Умови, що сприяють, на нашу думку, успішному реалізації соціальних компетенцій в учнів молодшої школи: важливість враховування вікових особливостей учнів; використання спеціально скерованих педагогічних прийомів під час освітнього процесу з фізичного виховання; використання ігрових технологій навчання, які сприяють збільшенню кількості соціальних і міжособистісних зв'язків між дітьми, зростанню згуртованості, взаєморозумінню, взаємодопомоги, розвивають навички роботи у групі, навчають пояснювати, слухати і розуміти співрозмовника, поважати думку інших. Враховуючи вищезазначене, умови діяльності, які сприяють успішному формуванню соціальних компетентностей: використання технологій, які створюють «ситуацію успіху», домінування

під час освітнього процесу ігрового методу з використанням спеціально добраних рухливих ігор, залучення учнів у більшій мірі до позакласної та позашкільної діяльності.

Проблема формування громадянської і соціальної компетентності в українській школі поки що не перебуває на вістрі уваги політиків, державних чиновників та ідеологів освітньої реформи. Відсутнє і усвідомлення ключової ролі у цьому процесі держави, яка декларує побудову демократії. Тому не спостерігаємо активного тиску на органи державної влади для прискорення реформи.

Новий Закон України «Про освіту» надає деякі формальні можливості для демократизації української школи і формування громадянської компетентності учнів вже зараз. Однак нерозуміння сутності демократичних змін, традиційна пасивність і орієнтація освітян виключно на виконання розпоряджень значно гальмують процес реформування. Тому головна місія у просуванні освітньої реформи покладається на інститути громадянського суспільства. Однак, більш-менш швидкий поступ потребує також активної участі та підтримки головних стейкхолдерів – батьків і здобувачів освітніх послуг.

У питаннях реформування шкільної освіти увага урядовців, освітян та громадськості акцентується на майбутніх перевагах від впровадження заходів, передбачених у Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа». Етапи впровадження освітньої реформи надто розтягнуті у часі. Фактично не піднімається проблема впровадження головних складових реформи, зокрема, формування необхідних компетентностей у сучасних школярів. Напрошується висновок про мовчазну згоду усіх стосовно того, що ще 10 років школярі будуть довчатися по-старому, що компетентності їм не потрібні. Тоді варто усвідомити, що протягом цього часу випускники української школи будуть позбавлені громадянських, соціальних, правових знань і вмінь, тобто, залишатимуться невігласами.

Громадянська компетентність є інтегративною характеристикою особистості, що уналежнює певний рівень її готовності до активного здійснення суспільного життя. Сформована громадянська компетентність напряду пов'язана з громадянськістю як духовно-моральною цінністю, світоглядно-психологічною характеристикою людини, зумовленою державною самоідентифікацією, усвідомленням приналежності до конкретної країни. Громадянська компетентність є сукупністю знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань учня, які допомагають йому зрозуміти своє місце в суспільстві, відповідальність за себе й свої дії, передбачають усвідомлення себе громадянином, відповідальним за країну й готовим реалізовуватися та працювати тут. Громадянська компетентність, що охоплює такі категорії, як громадянська активність, громадянська позиція, вибір та відповідальність, виявляється в соціально-комунікативних та інформаційно-дослідницьких здатностях особистості, в громадянській участі, в її вміннях розв'язувати соціальні конфлікти й проблеми, ефективно діяти в ситуації невизначеності, робити відповідальний вибір й ухвалювати рішення. Це, своєю чергою, слугує передумовою саморозвитку й самореалізації особистості, вибудовування нею власної життєвої стратегії. Подальші наукові розвідки в цій царині можуть ставити питання щодо критеріїв оцінювання й рівнів сформованості громадянської компетентності школярів, впровадження предмета «Громадянська освіта» в практику шкіл, ефективних методів і форм громадянської освіти тощо.

Список використаних джерел та літератури

1. Громадянська освіта. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>.
2. Закон України «Про освіту» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
3. Експертна оцінка проекту Концепції громадянської освіти та виховання в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://centromonitor.com.ua/_p=1279.html.
4. Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів [Текст]: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)» / О. А. Кучер. – К., 2014. – 252 с.

5. Нова українська школа : основи Стандарту освіти [Текст]. – Львів, 2016. – 64 с.
6. Овчарук О. В. Характеристики освіти для демократичного громадянства : європейський контекст / О. В. Овчарук / Пост методика. –2013 (3) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/1103/?refresh.>
7. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті [Текст] / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / [За заг. ред. О. В. Овчарук]. – К. : К.І.С., 2004. – С. 66–72.
8. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / О. І. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – №23. – С.18–20.
9. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / Т. М. Смагіна. – К., 2007. – 267 с.
10. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / укладач Степанова Н. М. – Черкаси, 2014. – 42 с.

Баранюк Наталія,
директор
Дунаєвецького закладу дошкільної освіти №4 «Теремок»
Дунаєвецької міської ради
Хмельницької області

Сім'я як чинник розвитку громадянської компетентності дошкільників

На сучасному етапі демократизації громадянського суспільства актуальною є проблема формування громадянськості, що передбачає становлення особистості, спроможної знайти відповідь на основні питання існування, пізнати себе, суспільство і час, в якому вона живе, здатної брати активну участь у вирішенні соціальних проблем та досягнути успіху в житті.

Особливе місце в розв'язанні цих нагальних питань на всіх етапах розвитку суспільства та державотворення відведено сім'ї. Саме сім'я, сімейні цінності є фундаторами громадянського суспільства, носіями цінностей громадянського виховання дітей та молоді.

В українській родині завжди існували ідеали сім'ї, на них із покоління в покоління передавалися звичаї і традиції сім'ї щодо виховання молоді взагалі і громадянського виховання зокрема. Громадянська позиція виховувалась як ... «відчуття особистої належності до рідної землі, держави, сім'ї, роду, способів життя, традицій і звичаїв, відповідальності, захисту і збереження їх, розвитку й примноження, добробуту країни» [1].

Українська родина здавна відзначалась прагненням до подружньої вірності, піклуванням про дітей, батьків і старших членів родини, пошаною до предків, доглядом за їхніми могилами, взаємною любов'ю до батьків, злагодою та довірою до членів родини, гармонією стосунків поколінь, демократизмом відносин, повагою до прав дитини і старших, відповідальністю за інших членів сім'ї, допомогою слабшим членам сім'ї, гармонією батьківського і материнського впливу у вихованні дітей, спільністю духовних інтересів членів сім'ї, здоровим способом життя, заняттям спортом, культом праці, дбайливим ставленням до її продуктів, дотриманням народних звичаїв, охороною традицій, гостинністю, сімейною відкритістю щодо суспільного життя, гігієною сімейного життя, багатодітністю [2].

Про розвиток і становлення громадянськості у дитини засвідчуватиме рівень набуття нею обов'язкового мінімуму знань щодо громадянських прав і обов'язків, зростаюче бажання брати участь у суспільно-політичному житті країни (громади) та активність у долученні до громадянських питань і проблем різного рівня, які вона здатна усвідомлювати. Педагогам ЗДО у вихованні майбутнього громадянина слід розуміти, що саме має знати, уявляти і головне, як діяти дитина-дошкільник та які форми й методи роботи з ним практикувати. У старшому дошкільному віці тільки закладаються основи громадянськості - підростаючи, дитина вбирає в міру свого розуміння все те, чим живе сім'я, родина, громада,